

Jarosław Przeperski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Przemiany w systemie opieki i wsparcia rodziny z dziećmi Perspektywa paradygmatu familiocentrycznego

The transformation of family welfare system in Poland Family-centered perspective paradigm

ABSTRACT: Though the family welfare services direct their efforts to a significant number of Polish children and parents in need, their current programs seem to bring very little success; therefore a new model of the family support needs to be introduced. Among many there is one – the familycentered paradigm, little known in Poland thus far, yet providing both practical and scientific platform for researchers, and for wider spectrum of implementation. The main goal of social support aimed toward families is to reestablish well understood autonomy of the family as an entity and all its members. The family centered practice concentrates all the efforts on family and clearly defines family – welfare agency relations. This article demonstrates the family-centered paradigm both as a basis for farther research, and as an instrument for optimization of family welfare institutions' practical efforts.

KEYWORDS: Family, family support, family-centered, family welfare system.

STRESZCZENIE: System pomocy i wsparcia rodzin z dziećmi kieruje swoje działania do znacznej liczby obywateli w Polsce. Dotychczasowy model pomocowy wydaje się nieefektywny i nie prowadzi do osiągnięcia głównego celu jakim jest odzyskanie przez rodziny samodzielności życiowej. Dlatego istotne jest poszukiwanie nowych rozwiązań. Jedną z propozycji, zarówno badawczą jak i praktyczną, jest implementacja nowych perspektyw, np. familiocentrycznej. W literaturze polskiej jest to raczej nieznanne podejście. Akcentuje ono konieczność postawienia rodziny w centrum działań, a także pozwala na określenie jakości relacji pomiędzy instytucją a rodziną. W artykule zaprezentowane zostały różne ujęcia paradygmatu familiocentrycznego, które mogą służyć zarówno jako paradygmat badawczy jak i schemat pozwalający na praktyczną optymalizację działań i systemu pomocowego.

SŁOWA KLUCZOWE: Rodzina, pomoc rodzinie, familiocentryzm, system pomocy rodzinie.

W Polsce w 2015 roku ze wsparcia udzielanego przez system pomocy społecznej skorzystało 1 130 880 rodzin, z tego 504 326 rodzin posiadało przynajmniej jedno dziecko. W rodzinach tych było 2 063 617 osób. Jednym z problemów będących przyczyną korzystania z pomocy była bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego. Statystyki Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej pokazują, że takich rodzin w 2015 roku było 213 209 a żyło w nich 764 052 osób (dane MRPiPS za 2015 rok). Dodając liczbę rodzin korzystających z pomocy na mocy innych ustaw i w zakresie innych systemów okazuje się, że znacząca część społeczeństwa jest odbiorcą pomocy i wsparcia udzielanego przez państwo. Istotne wydaje się więc pytanie o jego efektywność oraz możliwość optymalizacji działań. Zmiana systemu, ponieważ w tym przypadku dotyczy wrażliwego obszaru dotyczącego pomocy osobom w kryzysie, jest zadaniem, które powinno opierać się na wiedzy opartej na dowodach (naukowych). Jednym z postulatów pojawiających się w krajach zachodnich jest przeformułowanie systemu w kierunku stawiającym rodzinę w jego centrum (por. Allen, Petr 1998) – familiocentryzm. W literaturze polskiej pojęcie „familiocentryzm” w odróżnieniu od „pajdocentryzmu” praktycznie nie występuje. Może więc być nową kategorią opisu rzeczywistości pomocowej. Celem artykułu jest zaprezentowanie nowych paradygmatów pomocowych, przy czym pajdocentryzm i paradygmat stawiający instytucje w centrum zostały pokazane marginalnie, a osią artykułu jest familiocentryzm. Ujęcie praktyki familiocentrycznej w kategoriach jakości relacji pomiędzy rodziną a instytucją pomocową może zainspirować dyskusję i badania w tym obszarze. Wydaje się też, że dla poprawy efektywności systemu ważne będzie zarówno określenie relacji rodzina–instytucja jak i identyfikacja paradygmatów mających wpływ na postrzeganie rodziny przez służby pomocowe (*empowerment*), jak i procesy podejmowania decyzji w sytuacjach ich dotyczących.

W pierwszej części artykułu zostało zaprezentowane tło zmian dokonujących się w rozumieniu pojęcia „rodzina”, ewolucji sposobu jej funkcjonowania, stanowiąc punkt wyjścia do identyfikacji nowych wyzwań jakie w związku z tym stoją przed systemem pomocowym.

Dalej wskazane zostały trzy podstawowe paradygmaty działań pomocowych, które można zidentyfikować w literaturze anglojęzycznej (pajdocentryzm, familiocentryzm i instytucja w centrum). W artykule podjęto pogłębioną refleksję nad paradygmatem familio centrycznym, pokazując w części trzeciej i czwartej na różne jego wymiary.

Przemiany współczesnej rodziny

Rodzina jest rzeczywistością, która leży u podstaw naszej cywilizacji, jest podstawową strukturą, jednostką każdego społeczeństwa. Posiadając tak długą historię jest jednocześnie bytem podlegającym nieustannej ewolucji. Przemiany współczesnej rodziny będą uwarunkowane dwoma kategoriami czynników: zewnętrznymi oraz wewnętrznymi (Janke 2009, s. 11). Czynniki wewnętrzne są związane ze zmianą sposobu definiowania jednostek, procesów, struktur, które jako całość określane są terminem „rodzina”. Jak wskazuje Zbigniew Tyszka (2003, s. 144) w 2. poł. XX w. jesteśmy świadkami wyraźnej autonomizacji jednostki w stosunku do: narodu, społeczności lokalnej, mikrogrup i innych jednostek a także własnej rodziny. Analiza systemu rodzinnego wskazuje na procesy powodujące osłabienie więzi wewnątrzrodzinnej i odpowiedzialności poszczególnych członków rodziny za siebie nawzajem. Z tego faktu wynikają także trudności z zachowaniem jednolitej struktury rodziny w całym cyklu jej trwania. Centralną kategorią w rodzinie staje się jednostka ze swoimi potrzebami, pragnieniami i oczekiwaniami. Naczelną zasadą staje się więc indywidualizm i osiągnięcie wystarczającej satysfakcji związanej z subiektywną oceną jakości relacji z małżonkiem/partnerem, dziećmi, rodziną (por. Tyszka 2003). Jak zauważa Przemysław Gąsiorek „tworzy się definicje rodziny poprzez abstrakcyjne i indywidualistyczne definicje jednostek: dziecka, matki, ojca, gubiąc podstawowe znaczenie, jakimi są wzajemne relacje między nimi, bez których nie można mówić o rodzinie” (Gąsiorek 2009, s. 81).

Zmiany wewnętrznej struktury nie pozostają bez wpływu na naturalną sieć pomocową, która otacza poszczególnych członków rodziny. Indywidualizm jednostek prowadzi do dewaluacji znaczenia wewnętrznego systemu samopomocy. Jednocześnie wzrasta rola systemu zewnętrznego, w którym kluczową pozycję przyjmują instytucje pomocowe. Podejście indywidualistyczne prowadzi do zapewnienia jednostce autonomii, niezależności od systemu rodzinnego. Z drugiej strony wymusza konieczność wzięcia odpowiedzialności za swoje życie. Nie wszystkie jednostki, szczególnie bez wsparcia bliskich, potrafią zmierzyć się z tego rodzaju życiowym zadaniem. Skrajny indywidualizm, brak gotowości na budowanie relacji z członkami własnej rodziny może prowadzić do sytuacji, w której osoba doświadcza osamotnienia (Sztaba 2013, s. 55). Obecnie jesteśmy świadkami zjawiska, w którym rodzice i dzieci, małżonkowie żyjąc w określonej przestrzeni, komunikują się w obszarze codziennych spraw, jednak nie spotykają się prawdziwie ze sobą i przez to doświadcza „samotności w rodzinie”.

Ukazana powyżej autonomizacja powoduje zmianę definiowania miejsca dziecka w rodzinie. W skrajnej formie indywidualizm prowadzi do alienacji dziecka i pozostawienia go samego sobie bez relacji z dorosłymi. Takie dziecko doświadcza konieczności podjęcia odpowiedzialności za wszystkie decyzje (skrajne podejście do autonomizacji), z drugiej musi mierzyć się z pozostawieniem przez rodziców/opiekunów realizujących swoje zewnętrzne cele.

Rodzina funkcjonuje w zmieniającej się przestrzeni społeczno-kulturowej, która w znaczący sposób na nią oddziałuje. Posługując się terminologią zaczerpniętą z teorii ekologicznej Uriego Bronfenbrenera (1997) rodzina będzie pozostawać w obszarze oddziaływania podmiotów sytuujących się na poziomie mikrosystemu, mezosystemu oraz makrosystemu. Zdaniem Tomasa Różańskiego przeobrażenia rodzin w ostatnich dwóch stuleciach są wynikiem przekształcenia relacji między rodziną a państwem. Istotny wpływ mają także przemiany na rynku pracy, występowanie nierówności ekonomicznych i społecznych oraz obniżenie poczucia bezpieczeństwa socjalnego (por. Różański 2015).

Andrzej Janke zwraca uwagę, że „w układzie społecznym obowiązuje zasada naczyń połączonych, co oznacza potrzebę liczenia się z relacją jednostka–rodzina–społeczeństwo” i dodaje, że dzięki takiemu układowi możliwe jest skuteczne wspomaganie rodzin w przewyżnianiu zaburzeń występujących w dziedzinie socjalizacji i wychowania (por. Janke 2009). Stanisław Kawula, pisząc o rodzinach ryzyka, odnosi się do pojęcia społeczeństwa ryzyka i wskazuje, że rodziny są w sposób trwały osadzone w przestrzeni społecznej i są przez nią warunkowane (por. Kawula 1999).

Pomoc i wsparcie rodziny w zmieniającym się świecie

Przemiany rodziny generują także na niespotykaną dotąd skalę występujące w nich problemy i kryzysy. Stanisław Kawula postuluje potrzebę stałego doskonalenia zasad i metod pomocy socjalnej względem rodziny polskiej (Kawula i in. 2014, s. 287–288). W kontekście nowych wyzwań konieczne jest podjęcie refleksji nad analizą paradygmatów, które stanowią punkt wyjścia dla konstruowania teorii i praktyki wspierania i pomocy rodzinie. Analiza współczesnego systemu pomocy i wsparcia rodziny wskazuje na trzy dominujące podejścia paradygmatyczne: pajdocentryzm, familiocentryzm i paradygmat umieszczający w centrum instytucje.

Historycznie działania pomocowe skierowane były przede wszystkim do dzieci. Przez wiele dziesięcioleci, jak podkreśla Zofia Stelmaszuk, praca z rodziną była zdominowana nie tylko przez koncentrację działań na dziecku, ale

także na ratowaniu go przed jego rodziną i środowiskiem (Stelmaszuk 1999, s.163). Pajdocentryzm jest koncepcją niejednorodną. W pedagogice jednym z ważniejszych przedstawicieli tego nurtu był Janusz Korczak (por. Smolińska-Theiss 2013). Dziecko w Korczakowskiej wizji ma w relacji z dorosłym pozycję dominującą. Takie podejście wynika z przekonania o słabości dziecka i przewadze jaką posiada nad nim każdy dorosły. W działaniach pomocowych skutkuje koncentracją na zabezpieczeniu potrzeb i bezpieczeństwa dziecka, często bez odniesienia do jego kontekstu rodzinnego.

W skrajnych przypadkach takie podejście prowadzi do uznania prymatu instytucji nad rodziną i całkowitej dewaluacji systemu rodzinnego. Konstruując system wsparcia oparty na pajdocentryzmie kluczowym zadaniem jest ochrona i wsparcie dziecka. Realizowana jest poza kontekstem rodzinnym poprzez rozwój, np. instytucjonalnych form pieczy zastępczej. Jednym z założeń pajdocentryzmu jest oddzielenie dziecka od rodziców, którzy często spostrzegani są w kategoriach zagrożenia czy inhibitora zmian. Jednocześnie postuluje się otoczenie go specjalistami, np. wychowawcą grupy w placówce, psychologiem, pedagogiem. Rodziców przy takim podejściu pozostawia się poza zainteresowaniem instytucji pomocowych. W tym miejscu należy podkreślić, że występują sytuacje, kiedy rodzice dziecka nie mogą w sposób prawidłowy wypełniać swoich funkcji, np. w przypadku przemocy, choroby, uzależnienia. Istotnym wkładem pajdocentryzmu w teorię i praktykę pomocy i wsparcia rodziny jest wskazanie i praktyczne zastosowanie kategorii dobra dziecka. Jednak, jak to zostanie pokazane poniżej, dziecko nie może być rozumiane inaczej, jak tylko w kontekście swojej rodziny.

Intuicja o nierozzerwalnym związku dziecka i rodziny jest osadzona w wielu współczesnych teoriach (por. Gajewska 1997, s. 113–123). Wśród nich można wymienić: teorię przywiązania, ekologiczną, systemową teorię rodziny. Akcentują one rolę systemu rodzinnego dla prawidłowego rozwoju i dojrzenia dziecka. Zgodnie z tą tezą w wielu krajach wprowadzane są rozwiązania, w których podstawą systemu pomocy dziecku są działania ukierunkowane na pracę i wspieranie naturalnego dla dziecka środowiska opiekuńczo-wychowawczego. Wyniki badań naukowych wskazują, że pomoc dziecku jest skuteczna wówczas, gdy jest jednocześnie pomocą skierowaną ku rodzinie (por. McCroskey, Meezan 1998). W obszarze pieczy zastępczej „co najmniej od początku lat 70. w Europie przyjęto zasadę, że interwencja na rzecz dziecka powinna obejmować całą rodzinę. Nowa perspektywa koncentruje się na zapobieganiu umieszczaniu dzieci poza domem, a jeśli nawet jest to nieuniknione, pozostawieniu ich w opiece jedynie na krótko i jak najbliżej domu rodzinnego z zachowaniem stałych kontaktów z rodziną” (Stelmaszuk 1999, s. 173).

Paradygmat familiocentryczny w pracy z rodziną

U podstaw takiego rozumienia pomocy dziecku jest paradygmat familiocentryczny. Pojęcie „familio centryzm” wywodzi się z literatury anglojęzycznej. W oryginalnym brzmieniu to *family-centered approach*, *family centeredness* czasem jest także tożsamy z *family-focused*, *family-driven*. W polskiej literaturze spotykamy tłumaczenie „podejście skoncentrowane na rodzinie” (por. Gąsiorrek 2009; Stelmaszuk 1999). Nawiązując do zwrotu używanego na określenie nauk o rodzinie – „famiologią”, nazwę paradygmatu podkreślającego centralną rolę rodziny przyjęto jako paradygmat familiocentryczny.

Wprowadzając do dyskursu familiocentryzm należy podkreślić, że nie można przeciwstawiać go pajdocentyzmowi czy podejściu, gdzie centralną kategorią jest instytucja, profesjonalista (*professional-centred*) (Allen, Petr 1998, s. 4). Jak wskazuje Grażyna Gajewska „nikt jak dotąd, pomimo upływu tysięcy lat rozwoju cywilizacji ludzkiej, nie wymyślił i zapewne nie wymyśli nic lepszego dla dziecka od opieki i wychowania rodzinnego” (Gajewska 2009, s. 82).

Familiocentryzm jest koncepcją, która stosunkowo rzadko jest wykorzystywana w polskiej literaturze. Pojawiała się nie tylko w obszarze wsparcia rodziny, ale także, np. w badaniach nad wartościami i aspiracjami młodzieży (por. Wojciechowska-Miszalska 1991; Biernat i in. 2007). W takim ujęciu familiocentryzm oznaczał, że rodzina jest istotną wartością i dobrem pożądanym dla młodzieży. W innych publikacjach definicja familiocentryzmu podkreśla, że jest to: „sprrowadzanie wszystkich najważniejszych więzi, doświadczeń i przeżyć ludzi do rodziny, jej nadwartościowywanie za cenę odsuwania na bok lub lekceważenia, lub nawet zwalczania innych aspektów i pasji ludzkiego życia (głównie w wymiarze jednostkowym)” (Jabłoński, Ostas 2001, s. 299). Autorzy wskazują, nie powołując się na żadne badania, że podejście, w którym rodzina jest umieszczona w centrum „odbija się niekorzystnie na rodzinie i małżeństwie, nadwartościowując je powoduje, iż ich członkowie oczekują od nich za dużo. Im więcej oczekują, tym szybciej narasta rozczarowanie. Z punktu widzenia indywiduum rodzina pełni wobec niego funkcję służebną. Traktowanie rodziny jako wartości samej w sobie nie jest poprawne. Nie samo przetrwanie małżeństwa czy rodziny może być celem w życiu, lecz jakość życia osób będących w związku małżeńskim czy rodzinie. Rodzina jest ważnym środowiskiem rozwoju człowieka, ale nie jedynym i nie przez cały okres jego życia. Są i inne ważne więzi: przyjacielska, rówieśnicza, partnerska, zadaniowa, intymna, nie mówiąc o pasjach poznawczych, estetycznych itp. Z obserwacji i badań wynika, że od więzi rodzinnej i małżeńskiej, dla zdrowia

psychosomatycznego i poczucia zadowolenia z życia ważniejsza jest więź przyjacielska” (Jabłoński, Ostasz 2001, s. 299–300). Część przytoczonych powyżej konstatacji jest słuszna. Budowanie relacji, więzi, zwrócenie uwagi na rozwój jednostki są wartościowymi uwagami. Rodzi się jednak pytanie, czy rzeczywiście rodzina jest odpowiedzialna za ograniczenia rozwoju jednostki. Z pewnością rodzina niefunkcjonująca prawidłowo może stać się takim instrumentem. Jednak z analogiczną sytuacją będziemy mieli do czynienia, gdy osoba wchodzi w relację z drugą, która nie ma na celu jej dobra, ale jego ograniczenie. W podobny sposób funkcjonujące niewłaściwie szkoła lub społeczność lokalna będą wpływać w sposób destrukcyjny na jednostkę i rodzinę. Wielu autorów (por. Adamski 1982; Tyszka 1995) podkreśla, że właśnie w rodzinie następuje proces socjalizacji, nauki budowania więzi, kształtowania osobowości, postaw, które pozwolą na harmonijny rozwój dziecka. Właściwie podejmowane role przez poszczególnych członków rodziny pozwalają na tworzenie dojrzałych relacji oraz osiąganie satysfakcji z życia u osób dorosłych. Istotne będzie więc rozróżnienie familiocentryzmu dysfunkcjonalnego od perspektywy, w której rodzina postawiona w centrum życia człowieka, rodziny, społeczności lokalnej, instytucji przyczynia się do rozwoju jej członków.

W obszarze pomocy i wsparcia rodziny podejście familiocentryczne jest koncepcją, która w literaturze anglojęzycznej jest obecna od wielu lat. Wskazuje ona, że rodzina jest centralną kategorią zarówno w życiu jednostki, jak i szerszej społeczności (Petr 2003, s. 117). W dyskursie naukowym bardziej będziemy mówić zarówno o praktyce familiocentrycznej (*family-centered practice*) jak i teorii familiocentrycznej (*family-centered theory*). Należy podkreślić, że samo pojęcie familiocentryzmu nie jest jednorodne i poszczególni autorzy konstruują różne modele teorii familiocentrycznej. Główną cechą familiocentryzmu jest umieszczenie rodziny w centrum oddziaływań pomocowych. Rodzina stanowi punkt odniesienia większości działań. Istotnymi cechami wyróżniającymi od innych koncepcji będzie: całościowe, systemowe spostrzeganie rodziny, przeniesienie decyzyjności z instytucji pomocowych na rodzinę oraz spostrzeganie jej bardziej w perspektywie zasobów niż deficytów (Scott 2005, s. 133). W obszarze pieczy zastępczej naczelną zasadą będzie dążenie do zachowania rodziny w jedności. Istotnym czynnikiem pozwalającym na skuteczną ochronę rodziny będzie wykorzystanie sił społecznych, które są w rodzinie dalszej, osobach bliskich, ale także społeczności lokalnej (por. Lietz i in. 2014).

W opracowaniu przyjęto definicję, która jest inspirowana definicją familiocentryzmu stworzoną przez Reva Allena i Christophera Petra. Familiocentryzm jest podejściem określającym relacje klienta/pacjenta/podopiecznego/ucznia i jego rodziny znajdujących się w sytuacji problemowej oraz systemu

opieki, pomocy i wsparcia. Podejście to wskazuje na centralne miejsce rodziny w życiu każdego człowieka oraz systemu opieki, pomocy i wsparcia. Charakteryzuje się spostrzeganiem rodziny w kategoriach zasobów i silnych stron, a także wyposażeniem jej w taką wiedzę i umiejętności, które pozwolą na podejmowanie przez jej członków właściwych decyzji w swoich sprawach (Allen, Petr 1998, s. 9).

Allen i Petr (1998) wskazują, że różne definicje familiocentryzmu zawierały następujące składniki określające to podejście: zaangażowanie i współpraca rodzin (Bailey i in. 1992); rodzina jako podmiot podejmujący decyzje (Donahue-Kilburg 1992); dzielenie się informacjami (Summers i in. 1989); koncentracja na zasobach (Blue-Banning, Lee, Jones, Turbiville 1992); empowerment (Petr, Pierpont 1992); normalizacja, standaryzacja (McGonigel 1991); zindywidualizowane usługi (Lourie, Katz-Leavy 1991); poszanowanie różnorodności kulturowej (Mokuau 1990; Thurman 1991); elastyczna, skoordynowana, łatwa w dostępie oferta pomocy dla rodzin (Friesen, Koroloff 1990; Petr, Pierpont 1992).

Koncepcja familiocentryzmu w pedagogice społecznej, pracy socjalnej może być konstruowana przyjmując za punkt wyjścia różne obszary teoretyczne i praktyczne. Poniżej zostaną zaprezentowane dwa przykłady. Jeden oparty na pojęciu *empowerment*, a drugi wynikający z atrybutu decyzyjności.

Paradygmat familiocentryczny w perspektywie koncepcji *empowerment* (upełnomocnienia)

Definiując empowerment (por. Przeperski 2015) należy wskazać, że na gruncie pracy socjalnej z rodziną dotychczas nie została wypracowana jednolita definicja tego pojęcia (Adams 2003, s. 28). W literaturze polskiej, według Bartnickiej, pojęcie *empowerment* oznacza „dodawanie siły”, „wpływanie” na inne jednostki (Bartnicka 2000, s. 133). Według innych autorów może być tłumaczone na język polski jako „wzmacnianie”, „dodawanie siły” (Kamiński 2000, s. 442) lub „upoważnianie”, „uprawnianie”, „upodmiotawianie”, „wzmacnianie” (Krasiejko 2010, s. 50). Zasadniczym celem wzmocnienia jest powiększenie siły (mocy) zarówno jednostkowej, jak i społecznej (Olubiński 2000, s. 64). Proces, który można określić mianem upełnomocnienia (wzmocnienia) zdaje się przypominać nam dobrze znaną w pedagogice społecznej koncepcję budzenia sił ludzkich wypracowaną przez Helenę Radlińską (por. Pluskota 2015). Koncepcję tę usiłował podtrzymywać i rozwijać Aleksander Kamiński, nazywając ją braniem „swoich spraw we własne ręce” (Bartnicka 2000, s. 133). Jedną z nielicznych definicji *empowerment* w Polsce, i to dotyczącej

jedynie pracy socjalnej, zaproponował Jerzy Szmagałski. Zdefiniował on *empowerment* jako: „proces, przez który osoby i grupy rozwijają świadomość swoich zdolności kontrolowania lub wpływania na siebie i innych oraz uczą się umiejętności efektywnego stosowania tego wpływu” (Szmagałski 1994, s. 153). Analizując treść wyrażenia *empowerment* podstawową kategorią jaka pojawia się jest pojęcie *power* – „siła” – ona właśnie jest jego osią. *Empowerment* będzie wpisywać się w *continuum* od poczucia bezsilności (*disempowerment*) do poczucia własnej siły – *empowerment*. Przy takim ujęciu pojęcia *empowerment* będziemy mówić o „nabraniu siły”, uzyskaniu potencjalności do pozytywnych zmian, wypełnieniu „siłą” tych obszarów, które w człowieku były słabe i hamowały jego zdolność do samostanowienia, intencjonalnego działania, współdziałania. *Empowerment* będzie nie tylko „wyrównaniem” poziomu wszystkich niedoskonałości, ale nadbudowaniem pozytywnej „siły” w wybranych obszarach funkcjonowania poszczególnych ludzi, grup społecznych czy całych społeczności.

Pojęcie *empowerment* jest łatwiejsze do zdefiniowania poprzez użycie sformułowań negatywnych, określających czym *empowerment* nie jest, takich jak: bezsilność – realna lub wyimaginowana, wyuczona bezradność, alienacja, zagubienie, utrata poczucia kontroli nad własnym życiem. Trudniejszym zadaniem jest wypracowanie definicji *empowerment* z pozytywnej strony, ponieważ pojęcie to będzie miało różne konotacje dla różnych osób i różnych kontekstów, w których może być podejmowane (Rappaport 1984, s. 3).

Przykładem, który wykorzystuje pojęcie empowermentu w koncepcji familicentryzmu jest model zaproponowany przez Ellen Rhoades. Opiera się on na spostrzeganiu relacji pomiędzy systemem pomocy reprezentowanym przez specjalistów a rodziną i jej członkami. Zasadza się na pojęciu „siła” (*power*) i jej przepływu między systemem a rodziną. Model został oparty na 5 stopniach relacji, poczynwszy od takiej, gdzie rodzina jest całkowicie podporządkowana systemowi pomocowemu do właściwego modelu familicentrycznego (Rhoades 2010, s. 170).

Rys. 1. Schemat rozwoju familicentryzmu
Źródło: za: Rhoades 2010, s. 170.

Tradycyjne podejście, pokazane na rysunku jako pierwszy etap – rodzina uległa – charakteryzuje się przede wszystkim dominacją pracownika pomocowego (pracownik socjalny, asystent rodziny, kurator itp.). System wsparcia opiera się na przekonaniu, że rodzina jest zbiorem zagrożeń i trudności a rolą osoby pomagającej jest ich identyfikacja. Koncepcja pracy wynika z podejścia medycznego i deficytowego. Osobą odpowiedzialną za cały proces jest pracownik pomocowy, pracujący w sposób dyrektywny. W modelu tym silne jest przekonanie, że tylko profesjonalista ma wystarczającą wiedzę i umiejętności do rozwiązania problemu rodziny (por. Doolan, Phillips 1996). Można powiedzieć, że instytucja dysponuje całą „siłą” i zdolnościami i dlatego rodzina musi się jej całkowicie podporządkować. Rodzina nie ma zasobów i bez pomocy systemu nie jest w stanie funkcjonować. Istotne jest podkreślenie, że pomoc nie ma na celu wzmocnienie rodziny (*empowerment*) ponieważ system broni swojego *status quo* i nie pragnie „przekazać siły”.

Drugi etap to zmiana relacji w kierunku spostrzegania rodziny w kontekście jej potencjałów i sił w niej występujących, a nie jedynie źródła zagrożenia dla dzieci. Pracownik jest nie tylko „administratorem” rodziny, ale wprowadza elementy pracy opartej na relacji z nią. Istotnym procesem będzie diagnoza zarówno trudności i zagrożeń jakie w niej występują, ale także zasobów i mocnych stron, na których można oprzeć proces zmian (por. Krasiejko 2010). Choć spostrzeganie rodziny zmienia się, jest pełniejsze to jest ona w tym ujęciu raczej bierną odbiorcą zaleceń pracownika socjalnego. Całkowicie się jemu podporządkowuje lub przynajmniej stwarza takie pozory. Określenie rodzina przyjazna należy rozumieć jako: gotowa na podporządkowanie się, wypełnianie zaleceń profesjonalistów. Na tym etapie pracownicy zauważają „siły” jakie są w rodzinie. Brakuje działań pozwalających na uruchomienie procesu autodiagnozy. Rodziny są zależne od systemu i nie są w stanie samodzielnie funkcjonować, ponieważ głównym dysponentem siły są instytucje.

Kolejny jest model skoncentrowany na rodzinie. W wielu krajach to obowiązujący model pracy, w którym rodzina staje się aktywnym podmiotem. Może ona w pełni uczestniczyć w procesie diagnozy, tworzeniu planu pomocy, jego realizacji i ewaluacji. W takim modelu rodzina jest zaangażowana w proces rozwiązywania problemów. Wykorzystuje zasoby jakie sama posiada, ale także pozostające w dyspozycji osób jej bliskich czy zamieszkujących tę samą społeczność lokalną (wraz z instytucjami pomocowymi). Jednak partnerstwo w tym ujęciu nie jest pełne. Rozpatrując tę relację w kontekście siły można pokazać, że rodziny mogą realizować swoje plany jeśli są one zgodne z oczekiwaniami i przewidywaniami służb pomocowych. W przypadku różnicy za-

dań instytucje mogą odwołać się do argumentacji „siłowej” pokazując, że ostatecznie rodziny są tej siły pozbawione.

Ostatnie ujęcie wynika z przejścia od skoncentrowania na rodzinie (*family-focused*) do procesu prowadzonego przez rodzinę (*family-driven, family-centered*). W takim modelu rodzina jest kategorią centralną, odpowiedzialną za rozwiązanie problemu i przezwyciężenie sytuacji kryzysowej. Poczucie siły, samostanowienia znajduje się po stronie rodziny. Rodzi się pytanie o rolę pracownika pomocowego. Skoro nie może on podjąć decyzji, to w jaki sposób powinna kształtować się jego relacja z rodziną. Optymalnym wariantem będzie wspólne wypracowanie decyzji poprzez procesy negocjacyjne. W tym podejściu istotne jest, aby rodzina miała poczucie realnego wpływu na proces. Jak pokazują badania (Przeperski 2015) dzięki temu wzrasta odpowiedzialność rodziny za problem i jego rozwiązanie. To z kolei implikuje wzrost efektywności w pracy socjalnej. Rodzina staje się podmiotem, który „posiada siłę” i jest jej dysponentem.

Familiocentryzm w kontekście podejmowania decyzji pomocowych

Analizując relację pomiędzy rodzinami a instytucjami istotne jest wskazanie ośrodka decyzyjnego. Pojawia się podstawowe pytanie: kto jest ostatecznie odpowiedzialny za podejmowane decyzje i ma pełną legitymizację (prawną, społeczną).

Konstrukcja teorii familiocentrycznej opartej na *empowerment* zasadzała się na posiadaniu wystarczających zasobów do podjęcia działania. Drugim istotnym elementem wskazującym na relację pomiędzy instytucjami a rodziną będzie obszar podejmowania decyzji. Nawiązując do *empowermentu* będziemy w tym przypadku mówili o zdolności, ale także o mocy wiążącej przy formułowaniu i ich podejmowaniu.

Podejmowanie decyzji jest kluczowym elementem w pracy z rodziną. Praktycznie wszystkie interakcje pomiędzy członkami rodzin a instytucjami wymagają podejmowania decyzji. W klasycznym ujęciu pracy socjalnej z rodziną taka konieczność sytuuje się na każdym etapie pracy. Pierwszą jest decyzja o podjęciu pracy z rodziną na postawie inicjującego spotkania, diagnozy. Później następuje czas wielu decyzji związanych z planowaniem działań, ich realizacją a także oceną skuteczności. Ostatnią będzie decyzja o zakończeniu pracy z przypadkiem (O’Sullivan 1999, s.2).

Proces decyzyjny składa się z etapów. Według Briana Taylora (2010) ważne będzie rozróżnienie trzech faz: diagnozy, oceny oraz podjęcia decyzji. Diagnoza to: gromadzenie, porządkowanie i analizowanie informacji. Oce-

na jest etapem sformułowania ostatecznej opinii wynikającej z diagnozy, która będzie warunkowała kolejny element jakim jest podjęcie decyzji. Ostatni z elementów – podjęcie decyzji – może występować na każdym z etapów lub jest identyfikowany jako ostatnia, decydująca faza procesu (Taylor 2010, s.12).

Samo podejmowanie decyzji może być definiowane jako proces dokonywania wyboru, gdzie akt wyboru jest jego najistotniejszym elementem. Konstruuje on wynik procesu jakim jest decyzja. Podejmowanie decyzji pojawia się w sytuacji, kiedy jest świadomość konieczności lub potrzeby/pragnienia dokonania wyboru. Nie można ograniczać decyzyjności do samej rozmowy, analizy sytuacji – musi w sobie zawierać konkretne rozstrzygnięcie. Należy także podkreślić, że część decyzji jest intuicyjnych i są podejmowane bez udziału świadomego myślenia (O’Sullivan 1999, s. 10). W relacjach instytucja–rodzina podejmowane są decyzje o różnym stopniu sformalizowania (Tylor 2010). Bardziej sformalizowane są te, których konsekwencje mogą okazać się poważniejsze, np. umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej.

Relacja jaka występuje w obszarze ochrony dziecka, pracy socjalnej z rodziną obejmuje więcej niż dwóch partnerów. Będą nimi zarówno członkowie rodziny dalszej, przedstawiciele społeczności lokalnej jak i przedstawiciele instytucji, np. pracownicy socjalni, nauczyciele, pielęgniarki środowiskowe, kuratorzy czy sędziowie. Należy podkreślić, że rzadko zdarza się, że jedynie przedstawiciel jednej instytucji jest odpowiedzialny za podejmowanie decyzji w sprawie konkretnej rodziny (O’Sullivan 1999, s. 12–13).

Czyniąc z procesu podejmowania decyzji główne kryterium relacji pomiędzy rodziną a instytucją Carl Dunst z kolegami (Dunst i in. 2002, s.223) przedstawiają kategoryzację układów relacyjnych. Konstruują cztery modele w ujęciu rozwojowym od deprecjonujących zdolności rodziny do podejmowania decyzji do pełnego delegowania procesu rodzinie.

Rys. 2. Schemat familiocentryzmu w perspektywie podejmowania decyzji przez rodziny.
Źródło: por. Dunst 2002.

W pierwszym modelu w centrum znajduje się profesjonalista (*professionally centered*). Rodziny są w nim traktowane jako niezdolne do prawidłowego funkcjonowania bez pomocy profesjonalistów, którzy jako eksperci identyfikują i oceniają potrzeby rodzin. Pomysły, opinie, oceny sformułowane przez rodziny nie są brane pod uwagę. Podejmowanie decyzji jest zarezerwowane

dla przedstawicieli systemu. Należy podkreślić, że część z rodzin wyraża bierną zgodę na całkowite przejście odpowiedzialności za podejmowanie decyzji przez profesjonalistów.

W drugim modelu rodzina jest traktowana jako sprzymierzeniec w rozwiązywaniu problemu. Przedstawiciele systemu pomocowego spostrzegają rodzinę jako przyjazne, ale niezdolne do podjęcia poważnej dyskusji, a tym bardziej podjęcia wiążących decyzji, które pozwoliłyby na wyjście z problemu. Dlatego decyzyjność rodzin jest zredukowana do podjęcia decyzji o realizacji pomysłów, które zostały podjęte przez system pomocy.

Trzeci model jest skoncentrowany na rodzinie. Otrzymują one prawo do decyzji we własnych sprawach. Jest jednak ono ograniczone do możliwości dokonania wyboru wśród propozycji, które zostały zaprezentowane przez profesjonalistę. Proces diagnozy, oceny i przygotowania propozycji zostaje po stronie przedstawicieli systemu. Ostateczna decyzja jest podejmowana przez rodzinę, jest ona ostatnim ogniwem procesu decyzyjnego. Konieczność wyboru spośród przygotowanych przez profesjonalistów opcji wyboru jest w tym wypadku wyraźnym ograniczeniem.

Ostatni z modeli umieszcza rodzinę w centrum procesu podejmowania decyzji. Został on nazwany modelem familiocentrycznym. Rodziny są spostrzegane jako w pełni zdolne do podejmowania decyzji. Uczestniczą w całym procesie: diagnozie, ocenie i podejmowaniu ostatecznych rozstrzygnięć związanych z funkcjonowaniem rodziny. Rola profesjonalistów polega na wzmacnianiu umiejętności rodzin we właściwym przeprowadzeniu procesu decyzyjnego. Należy podkreślić, że delegacja rodzinie uprawnień czyni ją odpowiedzialną nie tylko za podjęte decyzje, ale również za konsekwencje z nich wynikające.

Cechami wspólnymi obydwu modeli są: przeniesienie „siły”, odpowiedzialności, prowadzenia procesu decyzyjnego z systemu pomocowego na rodzinę. Jest to zmiana zasadnicza i pokazuje przejście do nowego paradygmatu pracy z rodzinami. Powrót do rodziny jako głównej kategorii opieki, pomocy i wsparcia wydaje się zabiegiem, który może przyczynić się do podniesienia jakości świadczonych usług przez instytucje pomocowe. Włączanie rodzin w rozwiązywanie problemów, odwołanie się do odpowiedzialności za własne problemy i ich rozwiązanie jest zmianą, która stawia instytucje w nowej roli. Wypełniają swoją misję w perspektywie zasady subsydialności, pomagając w takich sytuacjach, które w sposób jednoznaczny wymagają ich obecności. Są bardziej gotowe do pomocy na prośbę rodzin niż same jej udzielają, nawet gdy brak działań ze strony rodzin wynika z ich niechęci do aktywności. W takim modelu także pomagający pełni rolę towarzyszącą, pozwalając na upewnienie klientów czy wychowanków. Naukowa refleksja nad para-

dygmatami opieki i wsparcia rodziny z dzieckiem jest szansą dla stworzenia nowych teorii w pedagogice społecznej oraz pracy socjalnej. Familiocentryzm może także stanowić punkt wyjścia do zmiany praktycznych rozwiązań stosowanych w pracy z rodziną. Może być także przyczynkiem do wypracowania modelu badań opartego na centralnej roli rodziny.

Literatura

- Adams R., (2003), *Social Work and Empowerment*, Palgrave Macmillan, New York.
- Adamski F., (1982), *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa.
- Allen R.I., Petr Ch.G., (1998), *Rethinking Family-Centered Practice*, „American Journal of Orthopsychiatry”, nr 1(68).
- Bailey D.B., Buysse V., Smith T., Elam J., (1992), *The effects and perceptions of family involvement in program decisions about familycentered practices*, „Evaluation and Program Planning”, nr 15.
- Bartnicka D., (2000), *Metoda środowiskowa w ujęciu polskich i zagranicznych teoretyków pracy socjalnej*, [w:] *Praca socjalna w poszukiwaniu metod i narzędzi*, Orłowska M., Malinowski L. (red.), Warszawa.
- Biernat T., Dyczewski L., Sobierajski P., Szulich-Kałuża J., (2007), *Wyobrażenia młodzieży w Polsce o małżeństwie*, „Paedagogia Christiana”, nr 1(19).
- Biernat T., Przeperski J., (2015), *Zintegrowane wsparcie rodziny w środowisku lokalnym: centrum dla rodzin*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- Blue-Banning M., Lee I., Jones D., Turbiville V., (1992), *Family strengths: Annotated bibliography*, Lawrence, Beach Center on Families and Disability, University of Kansas.
- Bronfenbrenner U., (1979), *The Ecology of Human Development*, Harvard University Press.
- Donahue-Kilburg G., (1992), *Family-centered early intervention for communication disorders: Prevention and treatment*, Aspen, Gaithersburg.
- Doolan M., Phillips P., (1996), *Conferencing in New Zealand: Child protection*, [w:] *Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice*, Hudson J., Morris A., Maxwell G., Galaway B., New York.
- Dunst C.J., Boyd K., Trivette C.M., Hamby D.W., (2002) *Family-Oriented Program Models and Professional Helpgiving Practices*, „Family Relations”, nr 3(51).
- Dunst C.J., (2002), *Family-Centered Practices: Birth Through High School*, „The Journal of Special Education”, nr 3(36).
- Friesen B.J., Koroloff N.M., (1990), *Familycentered services: Implications for mental health administration and research*, „Journal of Mental Health Administration”, nr 1(17).
- Gajewska G., (1997), *Problemy – dylematy wynikające z teorii potrzeb dla teorii i praktyki opieki nad dzieckiem*, Zielona Góra.
- Gajewska G., (2009), *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*, Zielona Góra.
- Gąsiorek P., (2009), *Podejście skoncentrowane na rodzinie w pedagogice społecznej – alternatywa wobec metodologicznego indywidualizmu*, [w:] *Rodzina, tożsamość, pamięć*, Kujawska M., Skórzyńska I., Teusz G. (red.), Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań.
- Jabłoński D., Ostasz L., (2001), *Zarys wiedzy o rodzinie, małżeństwie, kohabitacji i konkubinacie. Perspektywa antropologii kulturowej i ogólnej*, Wydawnictwo Adiaphora, Olsztyn.

- Janke A.W., (2009), *Pedagogika wobec zmiany społecznej w socjalizacji i wychowaniu rodzinnym*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Nauki o Edukacji”, nr 4.
- Kamiński T., (2000), *Praca socjalna jako działalność zawodowa*, „Seminare”, nr 16.
- Kawula S., (1999), *Rodziny ryzyka*, [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Lalak D., Pilch T. (red.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., (2014), *Pedagogika rodziny: obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Krasiejko I., (2010), *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
- Lietz C.A., Hayes M.J., Cronin T.W., Julien-Chinn F., (2014), *Supporting Family-Centered Practice Through Supervision: An Evaluation of Strengths-Based Supervision*, „Families in Society”, nr 4(95).
- Lourie I.S., Katz-Leavy J., (1991), *New directions for mental health services for families and children*, „Families in Society”, nr 72.
- McCroskey J., Meezan Q., (1998), *Family-Centered Services: Approaches and Effectiveness*, „Future Child”, nr 1(8).
- McGonigel M.J., (1991), *Philosophy and conceptual framework*, [w:] *Guidelines and recommended practices for the Individualized Family Service Plan*, McGonigel M.J., Kaufmann R.K., Johnson B.H. (red.), Bethesda, Association for the Care of Children's Health.
- Mokuau N., (1990), *A family-centered approach in native Hawaiian culture*, „Families in Society”, nr 71.
- Olubiński A., (2000), *Rola pracownika socjalnego w aktywizacji sił społecznych środowiska*, [w:] *Praca socjalna w poszukiwaniu metod i narzędzi*, Orłowska M., Malinowski L. (red.), Warszawa.
- O'Sullivan T., (1999), *Decision Making in Social Work*, New York, Palgrave.
- Petr Ch.G., (2003), *Social Work with Children and their Families: Pragmatic Foundations*, Oxford University Press, Oxford.
- Petr C.G., Pierpont J., (1992), *Early implementation of legislative children's mental health reform: The Minnesota/Hennepin County experience*, „Journal of Mental Health Administration”, nr 2(19).
- Pluskota A., (2015), *Inkluzja czy iluzja? Praktyki całonocnego uczenia się w modelach interwencji społecznych*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
- Przeperski J., (2015), *Konferencja Grupy Rodzinnej w teorii i praktyce pracy socjalnej z rodziną*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- Przeperski J., (2015) *Empowerment – droga ku podmiotowości rodziny*, [w:] *Wielowymiarowość wsparcia współczesnej rodziny polskiej*, Kantowicz E., Ciczkowska-Giedziun M., Willan-Horla L. (red.), Olsztyn.
- Rappaport J., (1984), *Studies in Empowerment: Introduction to the Issue*, [w:] *Studies in Empowerment. Steps Toward Understanding and Action*, Hess R., Rappaport J., Routledge.
- Rhoades E.A., (2010), *Toward Family-Centered Practice*, [w:] *Auditory-Verbal Practice: Toward a Family-Centered Approach*, Ducan J., Rhoades E.A., Charles C. Thomas Publisher, Springfield.
- Różański T., (2015), *Z problematyki przemian i zagrożeń współczesnej rodziny*, „Teologia i Człowiek”, nr 4(32).
- Scott D., (2005), *Inter-organizational Collaboration in Family-Centred Practice: A framework for Analysis and Action*, „Australian Social Work”, nr 2(58).

- Smolińska-Theiss B., (2013), *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Szmagalski J., (1994), O „budzeniu sił ludzkich” nie po polsku: koncepcje „empowerment” w anglojęzycznej literaturze z zakresu edukacji i pracy socjalnej, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 4.
- Sztaba M., (2013), *Pedagogika integracyjna wobec wieloaspektowego problemu samotności człowieka*, „Rozprawy Społeczne”, nr 1(7).
- Stelmaszuk Z.W., (1999), *Nowe spojrzenie na rodzinę*, [w:] *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Summers A., Turnbull A.P., Campbell M., Benson H., Siegel-Causey E., Dell Oliver C., (1989), *A family-friendly IFSP process: Model outline*, Lawrence, Beach Center on Families and Disability, University of Kansas.
- Taylor B.J., (2010), *Professional Decision Making in Social Work*, Exeter.
- Thunnan S.K., (1991), *Parameters for establishing family-centered neonatal intensive care services*, „Children’s Health Care”, nr 1(20).
- Tyszka Z., (1995), *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] Pilch T., Lepalczyk I. (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa.
- Tyszka Z., (2003), *Życie rodzinne: uwarunkowania makro i mikrostrukturalne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Wojciechowska-Miszalska A., (1991), *Młode pokolenie a świat wartości życia rodzinnego*, „Folia Sociologica, Acta Universitatis Lodziensis”, nr 21.